

KIBERJINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISHNING HUQUQIY MEXANIZMLARI

TDYU huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey

2-bosqich 13-guruh o'quvchisi

Mirabdullayeva Farzona

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Kiberjinoyatchilik bugungi kunda shaxs, jamiyat, davlat va iqtisodiy tizimlarning axborot xavfsizligiga jiddiy tahdid soluvchi jinoyat turlaridan biriga aylanib bormoqda. Maqolada O'zbekiston Respublikasida kiberjinoyatchilikning oldini olish, uni aniqlash, tergov qilish va sodir etgan shaxslarni javobgarlikka tortishning huquqiy asoslari, vakolatli davlat organlarining faoliyati, raqamli dalillardan foydalanish, raqamli kriminalistika hamda xalqaro hamkorlik masalalari yoritilgan. Shuningdek, kiberjinoyatlarga qarshi kurashishning samaradorligini oshirishda huquqiy normalarni zamonaviy texnologik jarayonlarga moslashtirish, mutaxassislar tayyorlash va aholining kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: kiberjinoyatchilik, kiberxavfsizlik, kibermakon, axborot xavfsizligi, raqamli kriminalistika, elektron dalillar, huquqiy mexanizm, jinoyat huquqi, tergov, profilaktika, xalqaro hamkorlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga keng kirib kelishi natijasida axborot makonida yuzaga keladigan huquqbuzarliklar va jinoyatlarning yangi shakllari ham rivojlanmoqda. Internet tarmoqlaridan foydalanishning kengayishi, elektron to'lovlar, masofaviy bank xizmatlari, elektron hukumat, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalarning rivojlanishi insonlar uchun katta qulayliklar yaratishi bilan bir qatorda yangi xavfsizlik muammolarini ham yuzaga keltirmoqda. Kiberjinoyatchilik tushunchasi

axborot texnologiyalari va kompyuter tizimlaridan foydalanish orqali sodir etiladigan turli jinoyatlarni qamrab oladi. Bunday jinoyatlar qatoriga kompyuter tizimlariga noqonuniy kirish, axborotlarni o'zgartirish yoki yo'q qilish, elektron firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlardan noqonuniy foydalanish, zararli dasturlarni tarqatish va boshqa raqamli muhitdagi huquqbuzarliklar kiradi. O'zbekistonda kiberxavfsizlikni huquqiy jihatdan ta'minlash yo'nalishida so'nggi yillarda muhim normativ-huquqiy choralar amalga oshirildi. Xususan, 2022-yil 15-aprelda "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-son Qonun qabul qilinishi kiberxavfsizlik sohasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solishning muhim bosqichlaridan biri bo'ldi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashish bo'yicha 2023-yilda alohida tashkiliy choralar belgilandi [1].

Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning samarali tizimi, avvalo, aniq va izchil huquqiy bazani shakllantirishni talab qiladi. Huquqiy mexanizm kiberjinoyatlarning oldini olish, aniqlash, tergov qilish, raqamli dalillarni to'plash va jinoyat sodir etgan shaxslarning javobgarligini belgilash bilan bog'liq huquqiy normalar majmuasidan tashkil topadi. O'zbekistonda mazkur sohadagi huquqiy tartibga solish Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi, "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonun, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun, "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar orqali amalga oshiriladi. Mazkur hujjatlar axborot tizimlarini himoya qilish, axborot xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarni aniqlash va ularga qarshi tegishli choralar ko'rish uchun huquqiy asos yaratadi. Kiberjinoyatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, jinoyat sodir etishda foydalanilgan elektron izlar tez o'zgarishi yoki yo'qolishi mumkin. Shu sababli bunday jinoyatlarni tergov qilishda raqamli dalillarni qonuniy tartibda aniqlash, qayd etish, olib qo'yish, saqlash va ekspertizadan o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning zamonaviy mexanizmlaridan biri raqamli kriminalistika hisoblanadi. Raqamli kriminalistika kompyuterlar, mobil qurilmalar, serverlar, elektron axborot tizimlari va boshqa raqamli manbalarda mavjud bo'lgan ma'lumotlarni aniqlash, yig'ish,

saqlash, tahlil qilish va ekspertizadan o'tkazishga xizmat qiladi [2].

O'zbekistonlik tadqiqotchilar Abduraximov Baxtiyor, Allanov Orif, Turdibekov Baxtiyor va Davlatov Mirzoulug'beklarning 2023-yildagi tadqiqotida raqamli kriminalistikaning asosiy muammolari, raqamli dalillarni yig'ish va zamonaviy kiberhujumlar sharoitida kriminalistik tadqiqotlarning ahamiyati tahlil qilingan. 2024-yilda Anvar Xusanov tomonidan chop etilgan tadqiqotda esa zamonaviy kriminalistik texnika vositalari, raqamli kriminalistika, kompyuter jinoyatlari va kiberhujumlarga qarshi kurashishda texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. O'zbekiston Respublikasida raqamli kriminalistikani rivojlantirishga qaratilgan muhim huquqiy qadam 2024-yil 21-iyundagi PQ-229-son Prezident qarori bo'ldi. Ushbu qaror asosida Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilishi va raqamli dalillar bilan ishlash, sud ekspertizalari hamda zamonaviy texnologiyalarni tergov amaliyotiga joriy etish vazifalari belgilandi [3].

Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish faqat jinoyat sodir etilgandan keyingi tergov jarayonlari bilan cheklanib qolmasligi kerak. Huquqiy mexanizmning muhim yo'nalishlaridan biri profilaktika hisoblanadi. Profilaktika orqali fuqarolarni kiberxavflardan ogohlantirish, davlat va xususiy tashkilotlarning axborot tizimlarini himoyalash, xodimlarning raqamli xavfsizlik bo'yicha bilimlarini oshirish va ehtimoliy hujumlarning oldini olish mumkin. 2023-yil 30-noyabrdagi PQ-381-son qarorda raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashishni kuchaytirish, professional kadrlarni tayyorlash va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha malakasini oshirishga qaratilgan choralar belgilangan. Hujjatda raqamli kriminalistika bo'yicha maxsus o'quv kurslari va "kiber huquq" yo'nalishini rivojlantirish masalalariga ham e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, 2024-yilda qabul qilingan O'RQ-920-son Qonun bilan tezkor-qidiruv faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, jumladan kibernakon imkoniyatlaridan foydalanishning huquqiy asoslari takomillashtirildi. Bu kiberjinoyatlarni aniqlash va fosh etish imkoniyatlarini kengaytiruvchi huquqiy

mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'ladi [4].

Kiberjinoyatchilikning muhim xususiyatlaridan biri uning chegaralar bilan cheklanmasligidir. Jinoyatchi bir davlat hududida bo'lib, boshqa davlatdagi server, bank tizimi yoki fuqarolarning ma'lumotlaridan foydalanishi mumkin. Shu sababli kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda xalqaro huquqiy hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Umarov Faxriddin Dilshodjon o'g'lining 2023-yilda e'lon qilingan tadqiqotida O'zbekistonda kiberjinoyatlarni tergov qilishda xalqaro standartlar va davlatlararo hamkorlikning ahamiyati tahlil qilingan. Muallif kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda axborot almashinuvi, xalqaro standartlar va hamkorlik mexanizmlarining muhimligini ta'kidlaydi. Xalqaro hamkorlik doirasida tezkor axborot almashinuvi, elektron dalillarni olish, jinoyatchilarni aniqlash, transchegaraviy tergov harakatlarini muvofiqlashtirish va kiberxavflar haqida ma'lumot almashish muhim yo'nalishlar hisoblanadi [4].

Kiberjinoyatchilik shakllarining tez o'zgarishi huquqiy mexanizmlarni ham doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. An'anaviy jinoyatlarni tergov qilish usullari raqamli muhitda sodir etilgan jinoyatlarning barcha xususiyatlarini qamrab olmasligi mumkin. Shu bois huquqni muhofaza qiluvchi organlarda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay oladigan mutaxassislarni tayyorlash, raqamli ekspertiza imkoniyatlarini kengaytirish va elektron dalillar bilan ishlashning yagona amaliyotini rivojlantirish zarur. Shuningdek, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda davlat organlari, banklar, telekommunikatsiya operatorlari, internet-provayderlar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhimdir. Chunki zamonaviy kiberjinoyatlarning aksariyatida bir nechta raqamli xizmat yoki infratuzilma ishtirok etishi mumkin. Kiberjinoyatlarning oldini olishda aholining huquqiy va raqamli savodxonligini oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Fuqarolarga shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, shubhali elektron xabarlarni aniqlash, elektron firibgarlikdan ehtiyot bo'lish va kiberhodisalar haqida vakolatli organlarga o'z vaqtida xabar berish bo'yicha tushuntirish ishlarini muntazam olib borish zarur [5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlari zamonaviy raqamli jamiyat xavfsizligini ta'minlashning muhim tarkibiy qismidir. O'zbekistonda kiberxavfsizlik sohasining huquqiy asoslarini rivojlantirish, raqamli texnologiyalar orqali sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish, tergov qilish va raqamli kriminalistikani rivojlantirish bo'yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, 2023-yildagi raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashishni kuchaytirishga qaratilgan choralar hamda 2024-yildagi raqamli kriminalistikani rivojlantirish bo'yicha qarorlar ushbu sohaning huquqiy va institutsional asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Kelgusida kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirish uchun qonunchilikni yangi texnologik tahdidlarga moslashtirish, raqamli dalillar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining malakasini oshirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish hamda aholining kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish muhim vazifalardan bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-son Qonun. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-381-son qarori. "Raqamli mahsulotlar (xizmatlar) iste'molchilari huquqlarini himoya qilish va raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashishni kuchaytirish choralari to'g'risida". – Toshkent, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-229-son qarori. "Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi O'RQ-920-son Qonuni. "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga jinoyatchilikka qarshi kurashish

bo'yicha faoliyatning huquqiy asoslarini takomillashtirishga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartishlar kiritish to'g'risida". – Toshkent, 2024.

5. Umarov F.D. O'zbekistonda kiberjinoyatlarni tergov qilishga doir xalqaro standart hamda ushbu turdagi jinoyatlarni tergov qilishda davlatlarning manfaatli hamkorligi // Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali. – 2023.

6. Abduraximov B., Allanov O., Turdibekov B., Davlatov M. Raqamli kriminalistika sohasidagi asosiy muammolar // Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – №18. – B. 240–255.

7. Xusanov A. IIO tizimiga zamonaviy kriminalistik texnika vositalarini joriy qilinishi // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2024. – 5-jild, 10/S-son. – B. 137–143.

8. Karimov B. Raqamli tergov amaliyotiga qarshi vositalar (anti-kriminalistika)ning ilmiy-nazariy masalalari // Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2024.